

ЯКОВЕНКО Роман Валерійович
кандидат економічних наук,
МОГИЛЕЙ Анна Олександрівна
студентка 2-го курсу ФОФ
стац., гр. ФК-09-1

ТІНЬОВА ЕКОНОМІКА УКРАЇНИ: РЕАЛІЇ ТА СУЧАСНІ ВИКЛИКИ

Розглянуто сутність поняття „тіньова економіка”, його вплив на економічну систему. Досліджуються основні причини, які гальмують процес виходу економіки України з тіні, а також наведено низку заходів, які сприятимуть детінізації. Встановлено, що реальний рівень тіньової економіки в Україні перевищує допустиме значення і становить загрозу національній безпеці держави. З огляду на це, Україні необхідно розробити чітку довгострокову програму з детінізації економіки з суворим контролем за її виконанням.

Постановка проблеми та її актуальність. Тіньова економіка є надзвичайно актуальною і болючою проблемою для української економіки. Під тіньовою економікою слід розуміти економічну діяльність, яка пов'язана з незаконним привласненням особою або групою осіб частини створеної вартості або частки майна через різного роду викривлення об'єктивної інформації про рух грошових коштів та матеріальних цінностей, спотворення даних первинного обліку для заплутування джерел походження доходів, а також через реалізацію відповідних законодавчих норм і нормативів методом лобіювання. Тобто це неконтрольоване суспільством виробництво, розподіл, обмін і споживання товарно-матеріальних цінностей.

Економічна діяльність у тіньовому секторі здійснюється поза законом, що унеможливорює стабільний розвиток суспільства та набуває особливої актуальності у зв'язку з формуванням державної незалежності України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. За останні роки вагомий науковий внесок у розробку проблем генезису тіньової економіки та проблем боротьби з економічними злочинами і напрямів детінізації зробили О. В. Турчинов, І. І. Мазур, Я. Я. Дяченко, З. С. Варналій, В. А. Предборський, І. В. Озерський. Значний внесок у розробку адміністративно-правових та кримінально-правових аспектів протидії корупції зробили вітчизняні вчені-юристи.

Основними цілями статті є визначити форми прояву тіньової економіки в реальному житті, її причини та методи боротьби з цим негативним явищем.

Виклад основного матеріалу. За даними опитувань, до 40% молоді у великих містах і прикордонних регіонах зайнято в тіньовій економіці. Майже для 2,5 млн. громадян України тіньова економіка є основним джерелом прибутків. За оцінками Національного банку України, поза офіційною сферою грошового обігу знаходиться більше 15 млрд. дол. США, що обслуговують потреби „тіньового сектора”. Сам цей сектор (до 50% ВВП) за

розмірами можливо порівнювати з офіційною економікою. Необхідно відмітити, що всі цифри, які використовуються у якості параметрів тіньової економіки отримані методом непрямих оцінок, тому не варто дивуватися різночитанням.

Основними сегментами тіньової економіки і механізмами одержання тіньових прибутків є:

- корупція;
- приховування реальних прибутків громадян та прибутків підприємств від оподатковування;
- ухилення від сплати податків;
- нелегальний експорт капіталів;
- незаконна приватизація державної власності;
- одержання тіньових прибутків шляхом прихованого вилучення з обороту різниці між офіційними і реальними цінами на товари та послуги;
- дрібні розкрадання на державних акціонерних і колективних підприємствах;
- нелегальні валютні і зовнішньоекономічні операції контрабанда;
- випуск і реалізація невраховуваної продукції та надання невраховуваних послуг;
- кримінальні злочини: наркобізнес, проституція, розкрадання;
- фінансове шахрайство [4, с. 28].

Домінуючими сегментами сучасної тіньової економіки та основними механізмами одержання тіньових доходів стали: нелегальний експорт капіталів, одержання тіньових доходів шляхом прихованого вилучення з обігу різниці між офіційними і реальними цінами на товари та послуги, корупція, нелегальні валютні та зовнішньоекономічні операції (контрабанда), випуск і реалізація необлікованої продукції та надання необлікованих послуг, кримінальний промисел (вимагання, наркобізнес, проституція, розкрадання і грабежі), фінансове шахрайство, незаконна приватизація державної власності, розкрадання на державних, акціонерних і колективних підприємствах.

Варто зазначити, які галузі економіки домінують при визначенні масштабів тіньової економіки і специфічність причин розвитку таких процесів у конкретній галузі:

1) нафтодобувна галузь. Високий рівень тінізації тут пояснюється наявністю корупційних схем при розподілі спеціальних дозволів на користування нафтогазоносними надрами. Обсяг нелегальних операцій тут у 2009 році порівняно з 2008 зріс на 10% і склав 31%;

2) сільське господарство. Причинами нелегальних операцій тут стають правопорушення при використанні земель сільськогосподарського призначення, незаконне відчуження земель і передання їх в оренду, зниження обсягів урожаю сільськогосподарських культур за рахунок прихованих площ посівів та завищених даних про втрату врожаю під час збирання, обмеження зовнішніх ринків збуту тощо;

3) малий і середній бізнес. За оцінками експертів понад 50% підприємств даного сектора в Україні функціонують у тіньовому чи необлікованому сегментах ринку. Тінізація економіки призводить до приховування підприємствами реальних обсягів доходів, ухилення від сплати податків, створення фіктивних підприємств [5, с. 14].

За оцінками спеціалістів Ради Європи на пострадянському просторі існують 4 основні сфери кримінальної активності, які дають можливість отримувати нелегальні прибутки: контрабанда, ухилення від сплати податків, нелегальне маніпулювання процесом приватизації, корупція.

Як вже зазначалось раніше, зв'язок між легальною і нелегальною економікою забезпечує механізм функціонування останньої. Одним із найсуттєвіших явищ передавального механізму між тіньовою і офіційною економікою (державним управлінням) є корупція, під якою розуміють діяльність осіб, уповноважених на виконання функцій держави, яка спрямована на протиправне використання наданих їм повноважень для отримання матеріальних благ, послуг, пільг чи інших переваг.

Корупція існує в будь-якій економічній і політичній системі. В умовах демократичних чи авторитарних суспільствах корупція, як і тіньова діяльність, є другорядним явищем, яке істотно не впливає на загальний рівень державного управління. Проте за тотальної тінізації економічних процесів корупція може перетворитися на структуроутворюючий елемент державного управління.

Найтипівішим проявом корупції є підкуп чиновників і державних діячів усіх рівнів, хабарництво. За американськими оцінками, на підкуп впливових чиновників великі злочинні угруповання витрачають від 30 до 50% своїх прибутків. Потенційних хабарників серед чиновників державного апарату, тобто осіб, які за сприятливих умов готові отримати хабар – 70%.

Під час опитування 87% українських підприємців підтвердили, що безпосередньо стикаються з корупцією у держустановах і змушені сплачувати хабарі, а 77% впевнені, що працівники контролюючих органів штучно створюють ситуації, які провокують порушення законодавства. Інакше кажучи, корупція – це не лише форма злочинного збагачення бюрократичного державного апарату, а є приватизацією державної влади тіньовими структурами [7, с. 56].

Однією з причин виникнення тіньового сектору економіки є низька зарплата і високі податки на фонд оплати праці. На 1 долар погодинної зарплати середньостатистичний український працівник виробляє приблизно в 3 рази більший ВВП, ніж аналогічний американський. Це говорить про надмірну експлуатацію найманої праці. За мізерну зарплату наш працівник змушений купувати товари і послуги за світовими цінами [6, с. 26].

Низька зарплата – результат чинної у нас податкової системи. Головною складовою податкових доходів виступає праця, а точніше – фонд оплати праці. У результаті всіх нарахунків та утримань близько 77% (у 2010 р.) податкових доходів прямо чи опосередковано пов'язано з фондом оплати праці.

Якщо зробити спробу комплексно поглянути на проблему тінізації економіки в Україні, то можна виділити низку об'єктивних факторів, які пояснюють її значні обсяги:

- високі податки і нерівномірне податкове навантаження;
- недостатня прозорість податкового законодавства та постійне внесення до нього змін;
- повільні та непрозорі приватизаційні процеси;
- втручання владних структур усіх рівнів у діяльність суб'єктів господарювання;
- корупція органів державної влади та місцевого самоврядування [6, с. 28].

При цьому можна виділити конкретні негативні наслідки впливу тіньової економіки на розвиток усіх сторін суспільного життя, а саме непрозорий і несправедливий розподіл національного доходу, криміналізація суспільства, правовий нігілізм та недовіра до органів державної влади, дискримінація суб'єктів господарської діяльності, скорочення податкових надходження до бюджетів усіх рівнів, нелегальний експорт капіталів та зменшення обсягів інвестицій в економіку, залежність від іноземних позичок, втрата промислового та інтелектуального потенціалу нації.

Хто ж виграє від тінізації економіки? У першу чергу – це окремі чиновники, державні посадовці. Повна залежність будь-якої економічної діяльності від волі чиновника є джерелом для тіньової економіки. Дозволи, ліцензії провокують хабарі, які не можна сплатити легально. Грошові кошти „не знаходять” свого цільового призначення, тим самим вони зумовлюють підвищення рівня „тінізації економіки” та обслуговують її тіньовий оборот. Так, простий приклад банкрутства гігантської електропостачальної компанії Житомиробленерго показує, куди спрямовуються кошти і кому вигідний її занепад. За офіційними даними, на початок 2010 року дебіторська заборгованість компанії становила 94,953 млн. грн., а кредиторська – 252,953 млн. грн. [1, с. 5].

Експерти вважають, що скрутне фінансове становище Житомиробленерго є тільки видимою частиною подій, що відбуваються навколо цієї енергопостачальної компанії, оскільки аналогічний процес відбувався навколо інших схожих компаній. Поки що не зрозуміло, в чийх інтересах ініційоване банкрутство, однак за ним стоять високопосадові службовці, які зацікавлені в тому, щоб перешкодити створенню Енергетичної компанії України.

З одного боку, суд, розглядаючи справу, наклав мораторій на відчуження майна компанії, а з іншого – у процесі задоволення вимог кредиторів активи Житомиробленерго можуть потрапити під контроль інших зацікавлених структур, внаслідок чого зростає загроза тінізації коштів компанії.

Проте, не вся тіньова економіка є кримінальною. Ми досить часто беремо участь у тіньових оборотах. Купивши товар, немає впевненості, що від його продажу буде сплачено податки. Тобто неофіційна діяльність нічим

не відрізняється від офіційної, вони існують поряд і переплітаються. Так, на одному підприємстві разом можуть співіснувати дві форми, де частина товару йде „наліво” і, у свою чергу, частина виручки від продажу продукції на експорт збагачує окремих приватних осіб.

Можливо, від цього виграємо ми – споживачі, купуючи товари у виробників, які не сплачують податки, за нижчими цінами? Однак, від наших „заощаджень” (податки, які не потрапляють до бюджетів) страждає економіка в цілому. В ці процеси повинна втрутитися держава.

Щоб подолати ці згубні явища, урядові необхідно перейти до тактики активного регулювання економічних процесів. На першому плані мають бути не кримінально-правові заходи (хоч і відмовлятися від них не можна), а економіко-правові. Тобто, пропонується боротися із тіньовими структурами не ззовні господарського обороту, а зсередини системи господарських зв’язків, планомірно регулюючи економічні процеси.

На нашу думку, шляхи і методи такого регулювання треба поділяти не просто на „ринкові” і „неринкові”, а на ефективні та неефективні в наших соціально-економічних умовах. Ефективними будуть заходи, які допоможуть, зокрема, усунути бюрократичні перепони, що перешкоджають нормальному господарюванню. Необхідно також рішуче зупинити потік неузгоджених між собою відомчих вказівок, які підміняють чинне законодавство, а часто-густо і прямо суперечать йому. Адже за величезної маси „регулюючих” вказівок різних відомств суб’єкт господарювання завжди в чомусь може бути визнаний винним.

Тому багато підприємців просто веде частину фінансових та інших операцій „у тіні”, зокрема з участю окремих зацікавлених працівників керівних або контролюючих відомств. Потік документів, що їх видають міністерства і відомства, – це симуляція бурхливої діяльності підрозділів їхнього апарату. Такий потік нормативних документів, який ніхто фізично не може осягнути, в остаточному підсумку дає можливість чиновникам вирішувати найрізноманітніші питання на власний розсуд.

Зокрема, на нашу думку, доцільно ліквідувати таку структуру, як Фонд державного майна, а його нинішні функції передати центральним та місцевим органам господарського управління. Свою головну місію (приватизацію, яка подекуди нагадувала розбазарювання державного майна) Фонд уже виконав. А забезпечити ефективне управління тим державним майном, що залишилося, він неспроможний, за результати господарської діяльності не відповідає і в них не зацікавлений.

Можна ліквідувати і мережу місцевих органів державного казначейства, що перетягують на себе великі бюджетні кошти та час працівників „опікуваних” ними установ, не даючи щонайменшої користі. Ті його функції, в яких є потреба, може виконувати Національний банк.

Отже, необхідною передумовою дієвих заходів, спрямованих проти тінізації та криміналізації економіки, є реальне господарське управління з боку Кабінету Міністрів держмайном, держпідприємствами, всією державною власністю.

Щоб реально забезпечити таке управління, можна, зокрема, сформувати регіональні міжгалузеві господарські координуючі структури – на зразок промислово-фінансових комітетів, груп, холдингів, корпорацій тощо (за рахунок ліквідації неефективного регіонального апарату Фонду держмайна, Антимонопольного комітету та інших органів, які наглядають за господарською діяльністю, але не несуть відповідальності за її результати). Такі структури допомогли б замінити складні „тіньові” бартерні ланцюжки нормальними розрахунками (принаймні в рамках економічних районів). Боротися з тінізацією економіки – це значить також запобігати діяльності, що „відкидає велику тінь”, у якій знаходять притулок різні кримінальні елементи.

Доцільно сформувати державні господарські (на комерційному розрахунку) структури, які могли б створити конкуренцію з недержавними структурами на ринку вугілля, металу, електроенергії тощо, в тому числі й у зовнішньоторговельних операціях [8, с. 80–81].

Великі регіональні господарські структури здатні забезпечити раціональнішу систему господарських зв'язків, потіснивши посередників, які існують під виглядом малих підприємств і значною мірою слугують інструментом тінізації і криміналізації економіки. Треба підтримувати ті малі підприємства, які виробляють товари, виконують будівельні, ремонтні роботи, надають побутові послуги населенню, а не махінаторські „фірми”, що створюються з паразитичною метою.

Висновки. Поширення в Україні такого соціально-економічного явища, як тіньова економіка, а також обсяги продукції та фінансових ресурсів, які обертаються в цій сфері, являють собою суттєву перешкоду забезпеченню сталого розвитку економіки. Значною проблемою є те, що переважна більшість операцій, які можна віднести до тіньових, можна здійснювати в легальному нормативно-правовому полі, а доведення факту здійснення тіньової діяльності потребує значних зусиль органів державної влади. Внаслідок того, що обсяги тіньової економіки не можуть бути повноцінно враховані офіційною статистикою, розроблення спеціальних методів обліку і оцінок цього явища стає неможливим.

У кожній сфері прояву тіньової економіки потрібно шукати різні шляхи детінізації, адже специфічність кожної галузі не дає все звести під стандартне трактування. Так, сферу підприємництва необхідно легалізувати за рахунок удосконалення системи оподаткування, у добувній промисловості слід здійснювати прозоріші розподіли спеціальних дозволів і ліцензій на здійснення діяльності, у виплаті зарплати працівникам – ліквідувати диспропорції в оплаті праці та ввести диференціацію оподаткування. Тобто необхідно створити умови для легалізації тіньового сектора й усунення державних корумпованих структур на всіх рівнях влади.

Список використаної літератури

1. Асфонян Г. В. Банкрутство Житомиробленерго / Г. В. Асфонян // Галицькі контракти. – 2010. – № 26 від 28.06. – С. 5.

2. Варналій З. С. Шляхи детінізації економіки України та її особливості / З. С. Варналій // Банківська справа. – 2007. – № 2. – С. 56–57.

3. Дяченко Я. Я. Детінізація економіки у системі макроекономічного регулювання / Я. Я. Дяченко // Фінанси України. – 2006. – № 2. – С. 68–77.

4. Озерський І. В. Тіньовий сегмент економіки / І. В. Озерський // Економіка, фінанси, право. – 2005. – № 1. – С. 28–31.

5. Предборський В. А. Тіньова економіка як загроза національній безпеці / В. А. Предборський // Формування ринкових відносин в Україні. – 2005. – № 9 (52). – С. 14–18.

6. Предборський В. А. Тінізаційний аспект процесів початкового нагромадження капіталу в Україні / В. А. Предборський // Формування ринкових відносин в Україні. – 2007. – № 6 (73). – С. 26–30.

7. Кримов Л. В. Реалії тіньової економіки України / Л. В. Кримов // Економіка України. – 2010. – № 1. – С. 56–63.

8. Шелудько В. М. Проблема тіньової економіки в Україні / В. М. Шелудько // Фінанси України. – 2009. – № 9. – С. 80–86.